

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Рецензія на монографію

С. Пирожкова та Н. Хамітова

**«ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ:
ВІД ПОТЕНЦІЙ ДО НОВОГО СВІТОГЛЯДУ І БУТТЯ ЛЮДИНИ»**

Київ : Наукова думка, 2020. 255 с.

Тема цивілізаційної суб'єктності України, яку піднімають у своїй книзі відомі українські вчені Сергій Пирожков та Назіп Хамітов, є як ніколи вчасною і актуальною на фоні численних розмов і дискусій стосовно майбутнього України, її місця у глобалізованому світі, що ведуться у площині «біле чи чорне», «зрада чи перемога» і заповнили інформаційний простір. З одного боку, маємо ідеологему «зовнішнього управління», коли з телеканалів чуємо, що Україна розчинена у вимогах «колективного Заходу», втративши тим самим власний суверенітет і незалежність, а з іншого боку євроатлантичний вектор розглядається ледь не як панацея від усіх негараздів, що трапились із Україною за роки незалежності. Звісно, як свідчить досвід країн-неофітів Європейського Союзу — колишніх колег України по соціалістичному табору, вплив «колективного Заходу» дав можливість уникнути багатьох системних проблем, притаманних пострадянським республікам, які не встигли заручитись підтримкою ЄС. Ці країни уникнули формування гібридних політичних режимів, які автори книги називають «олігархічним неофеодалізмом».

Однак, незважаючи на цей факт, проблема цивілізаційної суб'єктності України є значно складнішою і багатоаспектною. Тому погляд на стан речей кризь призму оригінальної методології *метаантропологічного потенціалізму*, розробленої авторами, дав можливість проаналізувати найбільш важливі проблеми, що ускладнюють або актуалізують формування повноцінної суб'єктності України. Тобто книга більше не про те, як зараз виглядає Україна у цивілізованому світі, а про проблеми і перешкоди, які потрібно здолати, щоб здобути повноцінну цивілізаційну суб'єктність, а також про реальні потенції її досягнення і потрібні для цього світоглядні трансформації. Тому автори цивілізаційну суб'єктність визначають як таку якість соціального буття країни, коли остання стає не об'єктом впливу «сильних світу цього», а зусиллями власної політичної, наукової, художньої й релігійної еліти конструює своє цивілізаційне майбутнє, спосіб життя, усвідомлює власні, а не нав'язані ззовні цінності та формулює справжні національні інтереси.

Таке конструювання й усвідомлення, яке здійснюється елітою країни — чинник «автентичності цивілізаційної суб'єктності, а тому її дієвості» (с. 14).

Поняття «цивілізаційна суб'єктність» автори розглядають не як щось статичне і незмінне — вони виділяють різні якісні стани суб'єктності. Цивілізаційні проекти країн бувають дуже різними, що й зумовлює різні історичні долі їх суб'єктів, стверджують дослідники. Суб'єктність країни може мати не лише кількісні, а й якісні характеристики. Очевидно, що можна говорити не лише про силу чи слабкість суб'єктності, а про те, що вона може бути по-різному змістовно наповненою. Отже, поняття «суб'єктність» дає змогу значно конкретніше усвідомити, що таке суб'єкт історії, які характеристики має і яким може бути (с. 22).

Зауважимо, що у прихильників ідеї про «зовнішнє управління» в Україні, про яке йшлося вище, є багато аргументів, з якими можна погодитись. Тому, можливо, багатьом читачам може здатись, що існує певний дисонанс між рівнем впливу «колективного Заходу» і тим, що автори визначають справжню суб'єктність країни як здатність самостійно творити власний цивілізаційний проект і втілювати його в життя, обираючи своїми партнерами та союзниками тих, хто є компліментарними на цьому шляху. Однак у процесі читання книги такі сумніви відпадають.

Так само слушним буде питання допитливого читача: наскільки реалістичною з огляду на геополітичне становище і стан економіки України є ідея самостійно творити власний цивілізаційний проект? Напевно, що поняття незалежності доволі умовне. В умовах глобалізації і панування величезних транснаціональних корпорацій і дедалі зростаючої відкритості ринків складно знайти бодай десяток країн, які можна вважати повністю незалежними. Зазвичай ці країни — найбільші геополітичні гравці, хоча й вони часом залежні від інших. Тому поняття свободи також відносне. І у випадку середніх чи малих країн питання свободи полягає у свободі вибору геополітичних партнерів. Волю до зміни вектора зовнішньої політики і, відповідно, цивілізаційної визначеності Україна проявила у 2014 р., вийшовши з-під впливу Росії і підписавши угоду про Євроасоціацію з ЄС.

Тим самим вибір геополітичним партнером і цивілізаційним утворенням, членом якого вона прагне стати, ЄС — інтеграційного утворення, що має один з найвищих рівнів життя у світі не тільки за економічними показниками, а й за ціннісними, створює умови, коли спрацьовує закон «сполучених посудин» — країна набуває рис, притаманних більш розвиненому цивілізаційному утворенню. Вільний вибір альтернативи і означає *свободу*, про яку ведуть мову автори. Інша справа, що навіть найкращий цивілізаційний вибір, на думку авторів, не вичерпує свободи й суб'єктності країни, потрібен ще цивілізаційний розвиток, який розгортає всі реальні потенції.

Слабкість суб'єктності України значною мірою зумовлена неофеодално-олігархічним суспільним буттям, авторитарною свідомістю та підсвідомістю її політичної еліти, вважають автори (с. 27).

Натомість уся історія України, на думку С. Пирожкова та Н. Хамітова, констатує, що її народ тяжіє до гуманістичної й демократичної якості суб'єктності з достатньо вираженою орієнтацією на християнські моральні цінності, котрі органічно поєднують її з євроатлантичним цивілізаційним простором. Однак наша політична еліта деконсолідована й досі не долучилась до процесу усвідомлення, обговорення та втілення *інноваційно-гуманістичного цивілізаційного проекту України*, який пропонує наукова й експертна спільнота.

Велику увагу в книзі приділено факторам, які посилюють чи послаблюють цивілізаційну суб'єктність України. Одним з найбільш значущих (поряд зі специфікою політичного режиму) автори вважають *міграційні процеси*, що можуть як зміцнювати, так і руйнувати суб'єктність країн. Відзначається, що міграційний відтік активних і талановитих людей з України є доволі загрозливим. Адже Україна сьогодні входить до десятки лідерів із міжнародної трудової міграції разом з такими країнами, як Індія, Мексика, Росія, Китай, Бангладеш, Пакистан, Філіппіни, Афганістан.

Ще одним фактором, який істотно впливає на стан суб'єктності України у сучасному світі, є те, що вона знаходиться на межі *євроатлантичної* та *євразійської* цивілізаційних спільнот. Це зумовлює низку проблем і можливостей для нашої країни, стверджують автори, і з цим складно не погодитись. Дійсно, маємо суперечність Заходу і Сходу України, які перебувають під впливом цінностей євроатлантичної та євразійської цивілізацій відповідно. Проте (і це дуже важлива думка авторів) в Україні упродовж всієї її історії розвинулась така ментальна риса або архетип культури, як *світоглядна толерантність*, що дає змогу не лише поєднати ментальності Західної та Східної України, а й запропонувати глобалізованому світові принцип продуктивної взаємодії, особливо актуальний в епоху гібридного світового порядку та масштабних терористичних загроз (с. 82).

Виходячи з аналізу стану міграцій в Україні, автори, як не дивно, серед принципів формування міграційної політики констатують необхідність дотримання принципу відкритості, оскільки Україна вкорінена в євроатлантичний цивілізаційний простір і останнім часом особливо активно взаємодіє з північноатлантичною її складовою, а тому принцип відкритості міграційної політики є органічним. Водночас Україні слід дотримуватись принципу доцільності — відповідності міграційної політики економічним, політичним і гуманітарним потребам суспільства; принципу гуманізму — лояльного ставлення до людей з інших країн, які бажають отримати українське громадянство; принципу балансу персонального та державного інтересів — зокрема, проголошуючи *людиноцентризм* і *персоноцентризм*, характерні для євроатлантичної цивілізації, де не варто однозначно відсувати державу та її інтереси на другий план; принцип відповідності засадам української ментальності — у традиційній українській ментальності є виражена схильність «пускати коріння», своєрідний «антеїзм» — прив'язаність до землі, що характерна як для народу в цілому, так і для інтелігенції зокрема. При цьому драматичні й трагічні випробування ХХ — ХХІ століть сформували в українців волю до переселення. Проте ця воля реалізується або в маятниковій міграції, або ж у міграції в більш сприятливі умови, де можна «пустити коріння» на кілька поколінь — у великі міста Батьківщини чи в інші країни.

Усе це належить брати до уваги у формуванні міграційної політики сучасної України, застерігають автори. Також виділено принцип збереження й розвитку *цивілізаційної ідентичності*. Цей принцип полягає в тому, що міграційна політика не повинна зруйнувати чи послабити усвідомлення зробленого владою та народом цивілізаційного вибору, прийнятого цивілізаційного проекту як моделі майбутнього і оснований на цьому розвитку суспільства. Даний принцип продовжує попередній, адже цивілізаційна ідентичність є модернізацією та раціоналізацією національної ментальності. Заслугує на увагу і принцип *гендерної рівності* та *гендерного партнерства* — він утверджує норму про те, що міграційна мобільність особистості не може залежати від її статі — порушувати положення гендер-

ної рівності та гендерного партнерства; не може бути жодної міграційної дискримінації стосовно сексуальної орієнтації людини. Будь-яка родина також має право на возз'єднання.

Логічним підсумком зазначених принципів міграційної політики, як обґрунтовано стверджують автори, є висновок про те, що ці принципи будуть реально працювати лише за умов економічного зростання України та її консолідованості на демократичних та гуманістичних засадах, що передусім передбачає розвиток середнього класу і, відповідно, громадянського суспільства в його балансі з державою. Тільки за таких умов можна прогнозувати системне припинення відтоку талановитої та працездатної частини суспільства, поліпшення демографічної й гендерної ситуації в Україні, що сприятиме системному посиленню її цивілізаційної суб'єктності.

Значну увагу в книзі приділено проблемі **гібридної війни**, в яку нашу країну, на думку авторів, втягнуто цивілізаційним протистоянням Росії та євроатлантичної спільноти упродовж багатьох років. Гібридна війна спричиняє хронічну суспільну турбулентність в українському соціумі, що породжує граничні прояви суспільної конфронтації та консолідації. Вона стає глибинною загрозою національній безпеці України і, водночас, продукує нові способи актуалізації безпеки. Авторі не обмежуються описом характеристик гібридної війни, а роблять спробу дати рекомендації, як вийти з неї переможцями, оскільки саме дефіцит аналітичних матеріалів з цієї проблеми заганає країну в глухий кут або змушує ходити по колу.

Перемога в гібридній війні можлива лише шляхом виходу за межі об'єктності, шляхом перетворення на *суб'єкт геополітики*. Очікування того, роблять висновок автори, що сильні світу цього — держави-учасники «ядерного клубу», заступившись за Україну, вирішать усі її проблеми, є утопічним, а тому дуже небезпечним. Авторі вважають, що передусім слід здійснити консолідацію політикуму, інтелектуальної еліти та народу, яка розвивається в публічному діалозі й заснована не на образі ворога, а на ідеї подолання гібридного світопорядку — неприродного й потенційно небезпечного для будь-якої країни і людства загалом. Бо в цьому порядку проглядають безумство і хаос — війна і мир з'єднані у патологічній єдності.

Справжня консолідація політикуму, інтелектуальної еліти та народу в Україні означає відкритість до моральних творчих особистостей, здатних на інновації в усіх сферах життя — політичній, економічній, науковій, духовно-культурній, військовій; до тих особистостей, які спроможні зробити прорив у майбутнє без безчесних гібридних відносин, що деформують і війну, і мир (с. 98). Щоб завершити гібридну війну перемогою та стійким миром, Україні необхідно переходити до інноваційного типу розвитку. Більше того, лише цей тип розвитку дасть змогу набуті цивілізаційної сили й суб'єктності, і тільки в такій якості Україна може відповісти на виклики історії, стверджують дослідники (с. 120).

Доволі тверезий і продуктивний погляд, на нашу думку, представлений у книзі щодо **перспектив євроатлантичної інтеграції України**. Євроатлантичний вектор України, за висновком авторів, набуває конструктивності за умов стійкого інноваційного розвитку нашої країни, яка за жодних умов не повинна стати сировинним додатком і джерелом дешевої робочої сили. Сьогодні, стверджують автори і апелюють з цим до політичного класу, нам належить мати мужність констатувати проблемну ситуацію з гуманітарною безпекою України не лише на євразійському, а й на євроатлантичному напрямі. З одного боку, євроатлантичний вектор України є умовою збереження й розвитку нашої країни в гуманітарному вимірі

й насамперед у царині прав людини. Але щодо захищеності морально-духовних засад нашої країни, ідентичності, освіти, науки, інтелектуального та креативного потенціалу є запитання (с. 121). Складно не погодитись із авторами, що останнім часом ми знову і знову стикаємось з рецидивами радянської утопічної свідомості, в якій міфологема «Євросоюз» замінює міфологему «комунізм», коли Європа чи Євроатлантичний світ у цілому сприймаються як місце абсолютної гармонії, «Обітована земля», що чекає на приєднання України.

Допитливий читач поставить логічне запитання — у чому це проявляється? І тут у книзі зустрічаємо доволі цікаве спостереження, про яке не прийнято говорити серед правлячих еліт. А саме: утопічні настрої щодо Євросоюзу сьогодні використовують політичні маніпулятори, яких можна було б назвати «європопулістами» — тими, хто свідомо й цинічно робить з ліберально-демократичної ідеї інструмент «неправомірної вигоди».

Поруч із ними знаходяться авторитарні «чесні політики», що, проголошуючи права та свободи людини як смисл руху в бік Євроатлантики, використовують звичний адміністративно-командний, більше того, адміністративно-мобілізаційний євразійський стиль взаємодії влади з народом для безумовного забезпечення цього руху. Проте такий шлях має перспективу стати рухом по колу, «вічним поверненням» до утопізму й авторитаризму. І навіть якщо політики та чиновники цілком широко прагнуть здійснити цивілізаційний поворот України в євроатлантичному напрямі без особистої вигоди, авторитарні й адміністративно-мобілізаційні способи такого повороту замикають його у «вічне повернення» до посттоталітаризму, попереджають автори.

Як наслідок, нібито добра ідея євроінтеграції призводить до парадоксально-го відчуження країни, що прямує в бік євроатлантичної спільноти, від цієї спільноти. На рівні суспільних практик автори виокремлюють дві причини цього відчуження. По-перше, в гарячці мобілізаційних процесів задля скорішого «руху в Європу, в цивілізований світ тощо» розгортаються різноманітні корупційні схеми й активізується процес імітації реформ, а по-друге — і це головне — заради «великої мети» придушуються права людини, насамперед на свободу думки, свободу слова, критичне ставлення до дійсності. А таке критичне ставлення є вельми необхідним у перехідних кризових суспільствах із великим ризиком рецидивів утопічної свідомості (с. 124). Тому питання євроінтеграції, як слушно зауважують дослідники, потребують широкої дискусії, що мають вести не політтехнологи, які маніпулюють колективною свідомістю й підсвідомістю, закликаючи мобілізуватись навколо «правильних» лідерів, відклавши «на потім» критичність і свободу думки, а *моральні авторитети* із числа вчених, письменників, публіцистів, гідних священників.

Окрему увагу в книзі приділено **питанням ідентичності**, оскільки саме ідентичність лежить в основі цивілізаційного визначення держави. В Україні ситуація з ідентичністю доволі драматична. Автори стверджують, що тут поєднуються авторитарні тенденції олігархічного неофеодалізму й демократії; маємо і виражену свободу обрання ідентичності, та її приховане, маніпулятивне нав'язування. Тому суперечність між ідентичністю та самоідентичністю, що породжує «подвійне життя» людини, зберігається. Ця індивідуальна суперечність, стаючи типовою, підживлює суспільну суперечність між реальним і офіційним у країні. А це, своєю чергою, спричиняє практики імітації ідентичності, моралі, успішної діяльності в бюджетній сфері, державному управлінні, політиці. Складно заперечити авторам,

що в результаті боротьба з корупцією, реформи в економіці та політиці теж великою мірою стають імітаційними.

С. Пирожков та Н. Хамітов переконані, що українська цивілізаційна ідентичність значно резонує з євроатлантичною. На думку дослідників, постановка питання про «організований» вибір українцями євроатлантичної цивілізаційної ідентичності, про його імперативність є непродуктивною. Прискорена мобілізаційна спрямованість такого вибору може стати травмуючою для духовно-культурних коренів ідентичності, що складалася віками у соціокультурних спільнот та громадян України з їхніми неповторними світоглядними особливостями. Вихід автори вбачають у вільному виборі особистістю **української цивілізаційної ідентичності** як відкритої, поліфонічної і такої, що потребує інноваційного розвитку носіїв та означає реальне, а не утопічне здійснення євроатлантичного вектора України. Лише на цьому шляху можливий справжній резонанс нашої країни та євроатлантичної спільноти, сприйняття України як цивілізаційного суб'єкта зі своїми цінностями та національними інтересами.

Євроінтеграція є надзвичайно продуктивною для українського суспільства, якщо воно вийшло на інноваційний шлях розвитку, переконані автори. Це треба завжди враховувати, коли ми кажемо, що євроінтеграція є актуалізацією нової якості продуктивної взаємодії країн (с. 142). Мова має вестися не про абстрактне й «дисципліноване» прийняття цінностей ЄС, а про співзвучність та синергію європейських цінностей України та ЄС. І звісно, не можна не погодитись, що **Україні слід здійснювати євроінтеграцію відповідно до своїх національних інтересів** і спільних цінностей з ЄС, а не просто «всупереч» Росії.

Українські політична і духовна еліти мусять чітко усвідомлювати сенс євроінтеграції для посилення суверенітету та суб'єктності нашої країни у світі. Надзвичайно важливою є думка авторів про те, що цивілізаційний вибір України сьогодні — це значною мірою вибір не місця у світі, а парадигми і стратегії реалізації власного поступу, що може бути трактовано як **реальна національна ідея**. Продуктивний цивілізаційний вибір країни — це цивілізаційний проєкт і цивілізаційний розвиток, що потребують низки виборів — як у сенсі періодичного обрання влади в демократичному суспільстві, так і в сенсі здійснення вибору за вибором представниками обраної влади та політичної опозиції, а також забезпечення щоденного вибору в процесі самореалізації кожного свідомого громадянина, підсумовують дослідники (с. 158). Саме на цьому шляху Україна зможе увійти повноцінним суб'єктом у складний і суперечливий світ XXI століття.

А загалом представлена монографія є такою собі «дорожньою картою» з набуття цивілізаційної суб'єктності Україною і буде цікава усім, кому небайдужа доля України. Однак насамперед хочеться вірити, що автори з ідеями, викладеними у книзі, зможуть достукатись до українського політикуму!

Галина ЗЕЛЕНЬКО

доктор політичних наук, професор,
завідувачка відділу теоретичних та
прикладних проблем політології
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Кураса НАН України